

Jerzy Bednarek

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA ARCHIWUM INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ W LATACH 2000–2010

W referacie pt. „Teoretyczne podstawy działalności archiwów”, wygłoszonym podczas V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich w Olsztynie we wrześniu 2007 r., prof. Bohdan Ryszewski przypominał, że w klasycznej wersji nauki archiwalnej archiwum ma zawsze dwie funkcje: naukową i administracyjną. Funkcja naukowa polega na udostępnianiu zasobu do badań naukowych i na stosowaniu metod naukowych przez archiwistów w pracy merytorycznej. Funkcja administracyjna to zarządzanie zasobem archiwalnym i równocześnie pełnienie przez archiwum ważnej roli urzędu wiary publicznej. Takie określenie naukowych i administracyjnych funkcji dotyczy wszystkich archiwów, a odwoływanie się do ustaleń naukowych i nadanie im odpowiedniej rangi jest gwarancją porządku i stabilności w archiwach¹.

Warto przypomnieć ten fragment wystąpienia prof. Ryszewskiego, gdyż archiwista – tak – że ten zatrudniony w Instytucie Pamięci Narodowej – musi być świadom, że jest urzędnikiem, który chcąc nie chcąc, zawsze będzie działał w sferze nauki. Oczywiście szkodliwe może być zachwianie proporcji między funkcjami administracyjną a naukową w pracy archiwum. Archiwiści nie mogą przecież wyręczać naukowców w badaniach historycznych. Nie powinni też sprowadzać swojej roli jedynie do zarządcy magazynów archiwalnych. Obydwie wyżej wymienione skrajne sytuacje będą prowadzić do nieporozumień i problemów. W pierwszym przypadku sfrustrowani mogą być niektórzy badacze, gdy w realizacji wybranego przez nich tematu zostaną uprzedzeni przez ambitnych archiwistów, mających prawie nieograniczony dostęp do akt. W drugim przypadku zawód przeżyją niektórzy archiwiści,

¹ B. Ryszewski, *Teoretyczne podstawy działalności archiwów*, <http://www.sap.waw.pl/node/307>, 3 VI 2011 r. Można także zasygnalizować, że coraz częściej w archiwistyce doceniana jest konieczność aktywności edukacyjnej, która w połączeniu z pracą naukową tworzą obszar działalności archiwów określany mianem funkcji kulturowej. Krzyżowanie i wzajemne uzupełnianie się funkcji kulturowej i administracyjnej determinują istotną zasadę publiczności archiwów, czyli powszechnego dostępu do archiwów oraz obowiązek archiwów do uświadamiania i zachęcania społeczeństwa do korzystania z ich zasobów. Szerzej zob. W. Chorańczewski, A. Rosa, *Zasada publiczności nowym paradygmatem archiwistyki?*, „Archiwista Polski” 2010, nr 3 (59), s. 23–42.

gdy ich aktywność intelektualna zostanie przykładowo ograniczona do przekładania teczek z aktami, nie wspominając już o konsekwencjach opracowywania materiałów archiwalnych bez podstawowej wiedzy o teorii i metodyce archiwalnej. Faktycznym więc dylematem nie powinno być pytanie, czy w archiwum należy podejmować działalność naukową, tylko jak ją zorganizować i kto powinien ją prowadzić².

Mając na uwadze znaczenie badań naukowych w pracy archiwum, w niniejszym artykule poszukiwano odpowiedzi m.in. na następujące pytania: jakie miejsce zajmowała działalność naukowa w dotychczasowej aktywności archiwum IPN? W jaki sposób się kształtowała? Jakie były jej główne kierunki, charakter i osiągnięcia? Przeprowadzona analiza ze względu na liczbę wydanych publikacji i zakres działań naukowych, edukacyjnych oraz popularyzatorskich w archiwum IPN miała przede wszystkim charakter egzemplifikacyjny³. W związku z tym omówione zostały tylko charakterystyczne aspekty pracy naukowej archiwum Instytutu, takie jak: liczba publikacji i działalność wydawnicza; publikacja *Informatora o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej*; redakcja „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”; konferencje, sesje i warsztaty; współpraca międzynarodowa; działalność zespołu metodycznego i wreszcie przykłady naukowego oraz publicznego oddźwięku wydawnictw archiwum IPN.

I. Publikacje i działalność wydawnicza pionu archiwalnego

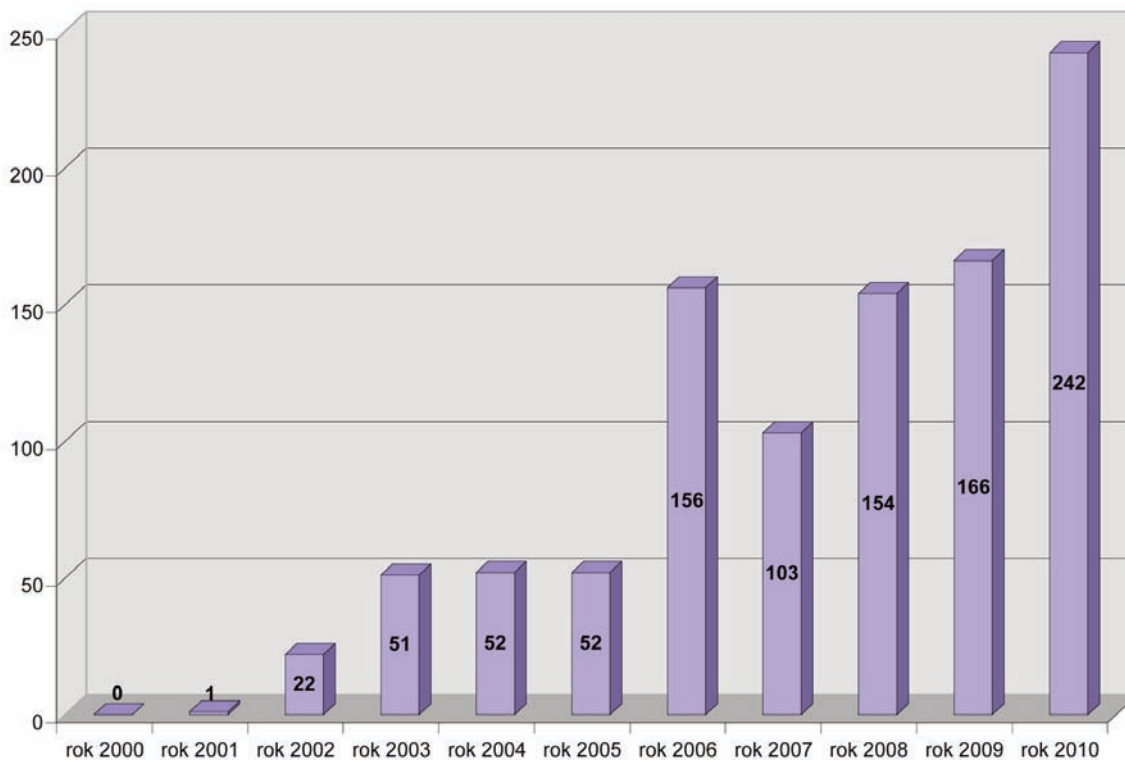
W przypadku archiwistów Instytutu naukowe aspiracje początkowo musiały zejść na dalszy plan wobec problemów administracyjnych w archiwum. Pierwsze lata pracy zostały zdominowane przez organizację magazynów archiwalnych, przejmowanie i gromadzenie akt. Od chwili powstania archiwum (wrzesień 2000 r.) aż do końca 2001 r. jego pracownicy nie opublikowali żadnego tekstu dotyczącego najnowszej historii Polski. Jedynym wydawnictwem, które powstało przy udziale pracowników BUiAD, była książka *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940–1941* opublikowana w serii „Źródła do historii Polski XX wieku ze zbiorów Narodowego Archiwum Historii Białorusi”⁴. Publikacja powstała dzięki współpracy archiwum IPN z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji RP oraz Narodowym Archiwum Republiki Białorusi.

² W art. 28 Ustawy z dnia 14 VII 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (DzU, 2006, nr 97, poz. 673 z późn. zm.) zapisano, że do zakresu działania archiwów państwowych należy m.in. prowadzenie prac naukowych oraz wydawniczych w dziedzinie archiwistyki i dziedzin pokrewnych, a także popularyzacja wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach oraz prowadzenie działalności informacyjnej. Tego rodzaju aktywność stanowi ważne miejsce w dorobku archiwów państwowych w Polsce. Na przykład w sprawozdaniu z działalności archiwów państwowych w 2009 r. szeroko rozumiane prace naukowo-badawcze, czyli badania naukowe, popularyzacja zasobu, wydawnictwa oraz udział w konferencjach naukowych, zajęły 16 z 55 stron opisu działalności merytorycznej archiwów, czyli aż 29 proc. całości. Zob. *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych w 2009 r.*, Warszawa 2010, <http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/Archiwa-panstwowe/Sprawozdania/AP2009.pdf>, 3 VI 2011 r.

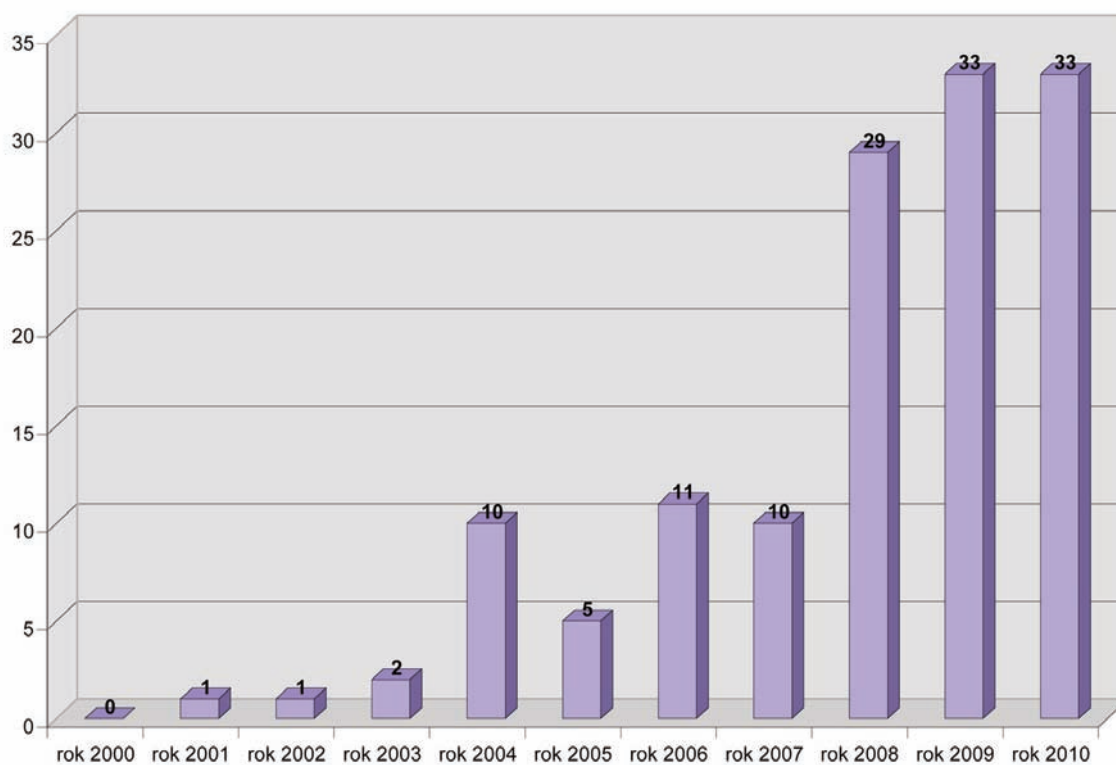
³ Przedstawione w artykule dane liczbowe oraz zestawienia statystyczne zostały opracowane na podstawie *Informacji o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, które prezes IPN składa Sejmowi i Senatowi raz w roku. Wszystkie one są dostępne na stronie internetowej Instytutu. Zob. http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/31/Informacje_o_dzialalnosci_IPN.html, 6 VI 2011 r.

⁴ *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940–1941*, red. nauk. B. Gronek, G. Jakubowski, Warszawa 2001. Kilka lat wcześniej Centralne Archiwum MSWiA RP oraz Narodowe Archiwum Republiki Białorusi wydały wybór dokumentów pt. *Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939* (red. nauk. B. Gronek, G. Knatko, M. Kupiecka, Warszawa 1998), który rozpoczynał serię „Źródła do historii Polski XX wieku ze zbiorów Narodowego Archiwum Historii Białorusi”. Niestety, kolejnych publikacji w ramach tej serii już nie wydano.

Wykres 1. Liczba wszystkich publikacji pracowników archiwum IPN

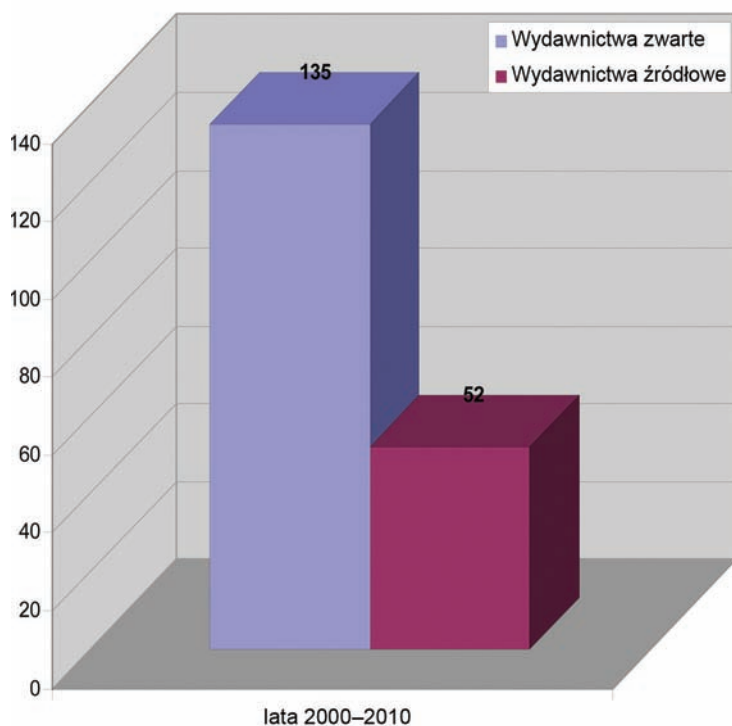
Wykres 2. Liczba publikacji zwartych autorstwa lub współautorstwa archiwistów IPN

Lepiej wyglądała sytuacja w 2002 r. Archiwiści byli wówczas autorami 22 publikacji. Połowa z nich to biogramy do pierwszego tomu słownika *Konspiracja i opór społeczny w Polsce. Słownik biograficzny*⁵. Resztę stanowiły artykuły naukowe (siedem) i teksty publicystyczne (trzy). W tym roku IPN wydał też drukiem rozprawę doktorską pierwszego dyrektora BUiAD – Grzegorza Jakubowskiego, który zmarł w 2001 r.⁶

W 2003 r. archiwiści przygotowali 51 publikacji (był to wzrost o 131 proc. w porównaniu do poprzedniego roku), 24 z nich miały charakter naukowy. Wśród nich pojawiły się też kolejne wydawnictwa zwarte. Pracownik krakowskiego OBUiAD Ryszard Kotarba przygotował wspólnie ze Stanisławem M. Jankowskim książkę *Literaci a sprawa katyńska – 1945*⁷, a Maciej Sobieraj z OBUiAD w Lublinie opublikował książkę o jednym z lubelskich kół łowieckich⁸. Ciekawe wydawnictwo przygotował zespół pracowników z BUiAD w Warszawie na czele z Jędrzejem Tucholskim. We współpracy z archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej wydany został dwujęzyczny (polsko-rosyjski) wybór źródeł dotyczących deportacji obywateli polskich z Kresów w 1940 r.⁹

Pierwsze dokonania naukowe archiwistów to przede wszystkim efekt wzrostu zatrudnienia¹⁰. Nie bez znaczenia jest też fakt, że z roku na rok zaczęło przybywać w archiwum pracowników ze stopniami naukowymi¹¹.

Wykres 3. Liczba wydawnictw źródłowych w porównaniu do liczby opublikowanych przez archiwistów IPN wydawnictw zwartych

⁵ *Konspiracja i opór społeczny w Polsce. Słownik biograficzny*, t. 1, oprac. zbiorowe, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002.

⁶ G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2002.

⁷ S.M. Jankowski, R. Kotarba, *Literaci a sprawa katyńska – 1945*, Kraków 2003.

⁸ M. Sobieraj, *Idzie żołnierz borem, lasem...: 50 lat Koła Łowieckiego nr 8 „Łoś”*, Lublin 2003.

⁹ *Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 r.*, oprac. zbiorowe, Warszawa–Moskwa 2003.

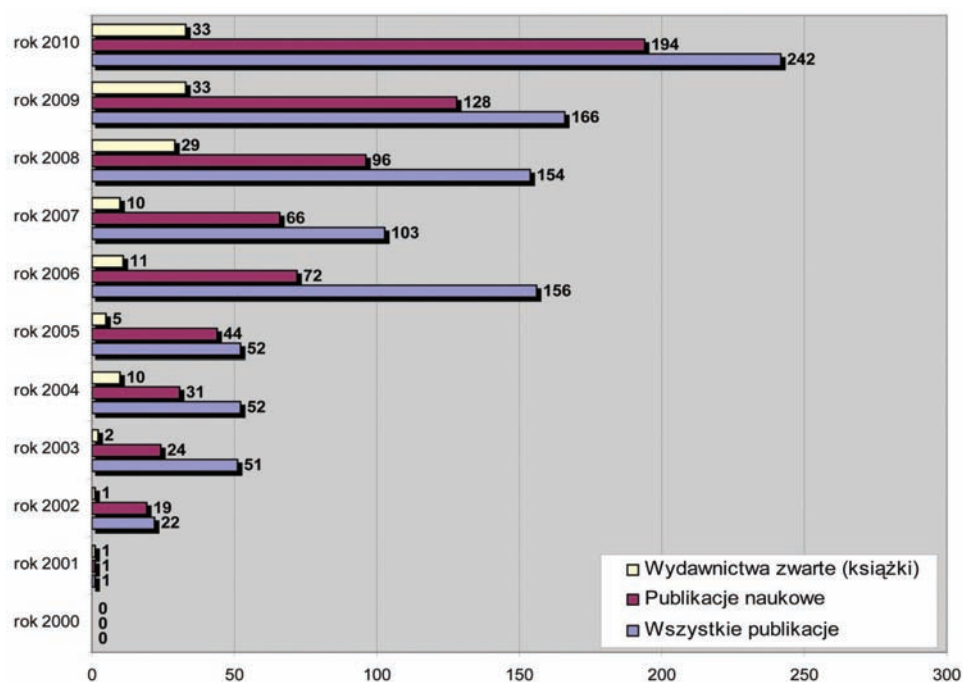
¹⁰ Na początku 2001 r. BUiAD dysponowało 87,5 etatami, w połowie 2001 r. było to 121,5, a w połowie 2002 r. 149. Analogicznie OBUiAD na początku 2001 r. dysponowały 57 etatami, w połowie 2001 r. było to już 208, a w połowie 2002 r. 287 etatów.

¹¹ Na przykład w 2002 r. w archiwum IPN pracowało 14 doktorów nauk humanistycznych, w 2003 r. już 17, a w roku następnym 19.

Poziom liczby wydawnictw z 2003 r. został utrzymany przez następne dwa lata. W 2004 r. pracownicy archiwum byli autorami 52 publikacji, z czego 31 miało charakter naukowy. Co ważne, wyszło drukiem 10 wydawnictw zwartych (w sześciu archiwiści byli współautorami), dwa wydawnictwa źródłowe przygotował pracownik BUiAD w Warszawie Jacek Sawicki¹², swoją rozprawę doktorską opublikował Janusz Borowiec z OBUiAD w Rzeszowie¹³ i wreszcie – ukazał się trzeci tom źródeł polsko-ukraińskiej serii wydawniczej zapoczątkowanej jeszcze w 1996 r. przez Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji RP¹⁴. Archiwiści brali także udział w pracach nad edycjami dokumentów do wydawnictw BEP: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*¹⁵ i *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944 – czerwiec 1945)*¹⁶.

Podobnie w 2005 r. archiwiści IPN byli autorami 52 publikacji. Do prac naukowych można zaliczyć 44, a pięć z nich miało charakter wydawnictw zwartych. Wydano drukiem materiały z trzech konferencji archiwalnych zorganizowanych w IPN w latach 2003–2004. Archiwiści z BUiAD w Warszawie opublikowali też kolejny obszerny tom źródeł polsko-ukraińskiej serii wydawniczej poświęcony tym razem skomplikowanej sytuacji na Kresach w latach 1942–1945¹⁷.

Wykres 4. Liczba książek i publikacji naukowych w porównaniu do wszystkich publikacji pracowników archiwum IPN

¹² J. Sawicki, *Aresztowane powstanie*, Warszawa 2004; *idem*, *Powstanie Warszawskie. Antologia tekstów nieobecnych*, Toruń 2004.

¹³ J. Borowiec, *Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944–1954*, Warszawa 2004.

¹⁴ *Polskie podziemie 1939–1941. Od Wołynia do Pokucia*, cz. 1–2, oprac. zbiorowe, Warszawa–Kijów 2004.

¹⁵ *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, oprac. A. Dziurok, Warszawa 2004.

¹⁶ *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944 – czerwiec 1945)*, red. L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajaczkowski, Warszawa 2004.

¹⁷ *Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi 1942–1945*, cz. 1–2, oprac. zbiorowe, Warszawa–Kijów 2005.

W 2006 r. pion archiwalny opublikował sześć wydawnictw monograficznych (w tym trzy monografie naukowe) i trzy książkowe edycje źródeł. Archiwiści byli autorami 61 artykułów naukowych i 84 tekstów o charakterze popularnonaukowym i publicystycznym. Ukazały się też dwa numery (trzeci i czwarty) periodyku „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, którego redaktorem naczelnym był dr Zbigniew Nawrocki – ówczesny dyrektor BUiAD. W sumie liczba publikacji wyniosła 156. To w porównaniu do 2005 r. wzrost o 104 publikacje, czyli aż o 200 proc.

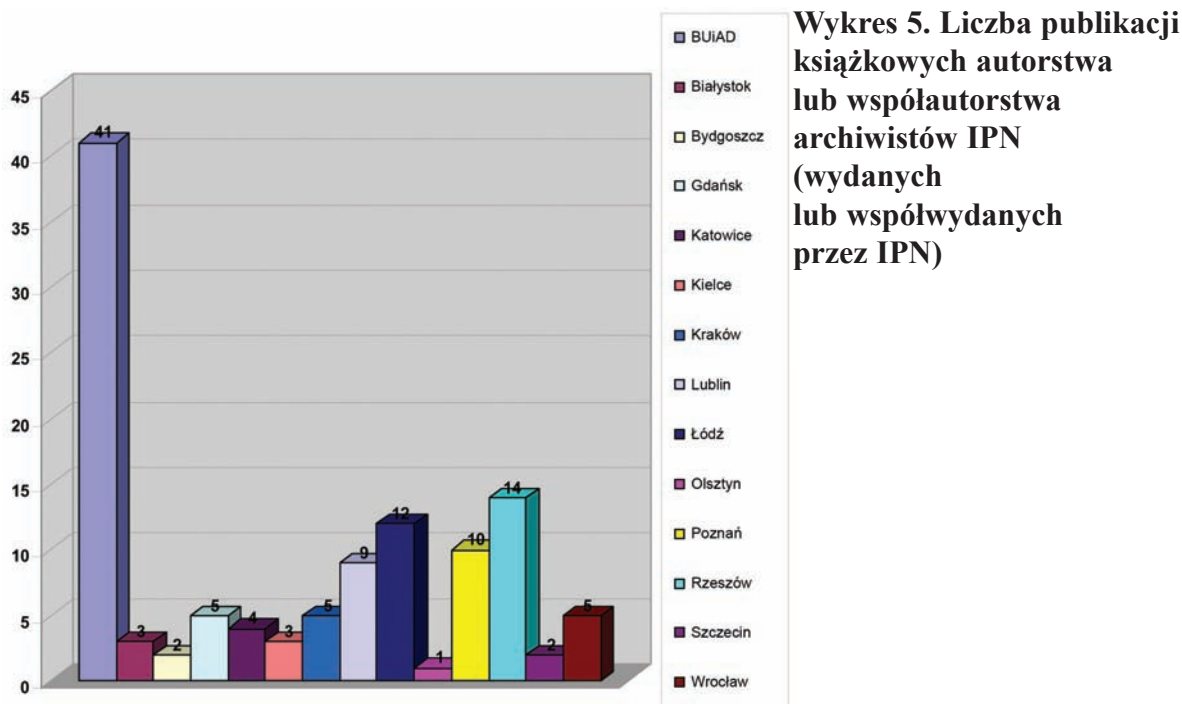
Jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że publikacja tekstu naukowego trwa średnio około roku, to wzrost ten można łączyć z sytuacją archiwum w okresie przelomowym, czyli w roku 2005, gdy kończyła się kadencja ówczesnego prezesa IPN, który od czerwca już tylko pełnił swoje obowiązki. Naturalne w takich sytuacjach rozprężenie organizacyjne zaowocowało w przypadku archiwum znacznym wzrostem zainteresowań badawczych.

Z kolei w 2007 r. pracownicy pionu archiwalnego wydali pięć monograficznych edycji źródeł, byli współredaktorami dwóch opracowań zbiorowych i brali udział w przygotowaniu dwóch informatorów o działalności oddziałów IPN (Lublin i Wrocław). Wyszedł drukiem siódmy numer „Aparatu Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”. Archiwiści opracowali też 56 artykułów naukowych oraz 37 tekstów o charakterze popularnonaukowym i publicystycznym. W sumie daje to liczbę 103 publikacji, a to stanowi spadek o 34 proc. w stosunku do liczby publikacji z 2006 r.

Taką sytuację z kolei należy tłumaczyć zmianami kadrowymi w IPN związanymi z objęciem stanowiska przez nowego prezesa Janusza Kurtykę i – w przeciwieństwie do 2005 r. – ze wzmożeniem działań organizacyjnych i przekształceniami administracyjnymi w archiwum IPN.

Diametralnie inna sytuacja wystąpiła w 2008 r., gdy pracownicy archiwum IPN opublikowali 29 naukowych wydawnictw zwartych. Był to wzrost o 220 proc. w porównaniu do poprzedniego roku. To niewątpliwie zasługa powstania w połowie 2007 r. Wydziału Badań Archiwalnych i Edycji Źródeł oraz samodzielnych stanowisk edycji źródeł w OBUiAD¹⁸. Wśród książek był m.in. kolejny numer „Aparatu Represji” i pierwszy tom nowego periodyku pt. „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”, sześć naukowych monografii i aż 18 wydawnictw źródłowych. Archiwiści byli autorami 67 artykułów naukowych i edycji dokumentów oraz 58 tekstów popularnonaukowych i publicystycznych. Łącznie daje to liczbę 154 publikacji.

¹⁸ Wydział Badań Archiwalnych i Edycji Źródeł (WBAiEŻ) został zorganizowany w Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (BUiAD) w Warszawie na podstawie Zarządzenia nr 6/07 prezesa Instytutu Pamięci Narodowej z 24 IV 2007 r. w sprawie Tymczasowego regulaminu organizacyjnego Instytutu Pamięci Narodowej. Wcześniej, od grudnia 2006 r. do kwietnia 2007 r., w ramach Wydziału Udostępniania i Informacji Naukowej funkcjonowała Sekcja Edycji Źródeł i Informacji Naukowej. Do 15 VII 2009 r. w WBAiEŻ zorganizowane były dwie sekcje. Sekcja Metodyki Archiwalnej i Źródłoznawstwa realizowała zadania w zakresie podejmowania teoretycznych prac badawczych nad gromadzeniem, ewidencjonowaniem, przechowywaniem, opracowywaniem i udostępnianiem zasobu archiwalnego IPN oraz przygotowywała krytyczne opracowania dotyczące źródeł zgromadzonych w zbiorach IPN. Sekcja Edycji Źródeł była odpowiedzialna za edycję wydawnictw źródłowych w oparciu o zasób archiwalny IPN i instytucji z nim współpracujących. Zadanie to realizowała we współpracy z Biurem Edukacji Publicznej (BEP), oddziałowymi biurami udostępniania i archiwizacji dokumentów (OBUiAD) i delegaturami IPN. Po 15 VII 2009 r., zgodnie z Zarządzeniem nr 9/09 prezesa Instytutu Pamięci Narodowej zmieniającym zarządzenie w sprawie Regulaminu organizacyjnego IPN, w wydziale zostały zlikwidowane sekcje (ich miejsce zajęły cztery zespoły). W 2011 r. podjęto decyzję o likwidacji wydziału i ograniczeniu aktywności naukowej archiwum IPN. W połowie września 2011 r. dotychczasowy WBAiEŻ zastąpiła Samodzielna Sekcja Badań Archiwalnych i Edycji Źródeł.

W 2009 r. opublikowano 33 wydawnictwa zwarte, w tym dziewięć monografii naukowych, 11 książek źródłowych i kolejne tomy „Aparatu Represji” oraz „Przeglądu Archiwalnego”. Archiwiści byli autorami aż 95 artykułów naukowych i edycji dokumentów oraz 38 tekstów popularnonaukowych i publicystycznych. W sumie było to 166 publikacji.

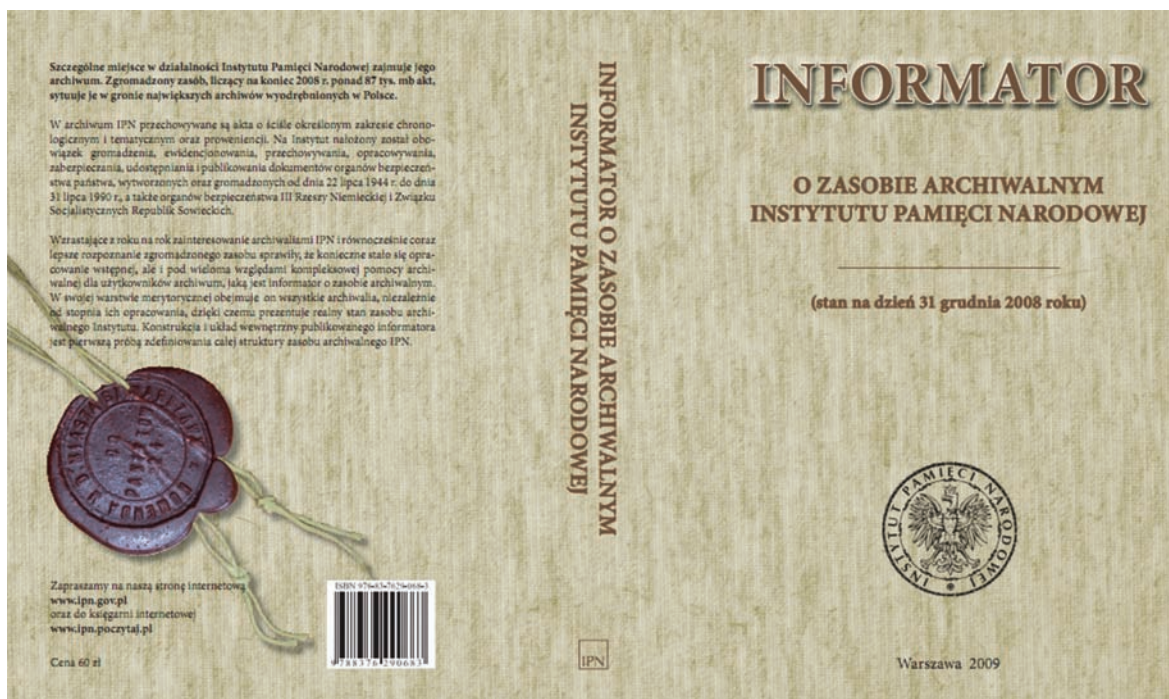
W ostatnim roku będącym przedmiotem niniejszej analizy (2010) opublikowano 33 wydawnictwa zwarte, w tym m.in. 10 książek źródłowych, jedną monografię, kolejny tom „Przeglądu Archiwalnego” i aż osiem albumów. Natomiast po raz pierwszy od 2004 r. nie ukazał się numer „Aparatu Represji”. Archiwiści byli autorami aż 161 artykułów naukowych, edycji dokumentów i haseł słownikowych oraz 48 tekstów popularnonaukowych i publicystycznych. Łącznie daje to rekordową liczbę 242 publikacji.

Podsumowując, w latach 2000–2010 pracownicy archiwum IPN byli autorami lub współautorami łącznie 999 publikacji podejmujących zagadnienia najnowszej historii Polski i kwestie archiwalne. Wśród nich 675 można zaliczyć do publikacji o charakterze naukowym. W tej liczbie 135 to wydawnictwa zwarte. Aż 105 książek zostało opublikowanych w latach 2007–2010, co stanowi 79 proc. wszystkich wydawnictw zwartych przygotowanych przez archiwistów IPN w pierwszej dekadzie XXI w.

II. Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej

Odrębnego omówienia wymaga publikacja, która ukazała się drukiem w 2009 r. Mowa o *Informatorze o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej* – wydawnictwie, które do chwili obecnej spełnia podstawową funkcję informacyjną w odniesieniu do archiwum IPN¹⁹. Prace nad jego przygotowaniem rozpoczęły się w 2007 r. W czerwcu tego roku w siedzibie BUIAD w Warszawie odbyło się spotkanie zaproszonych pracowników pionu archiwalnego IPN, podczas którego uzgodniono i przyjęto schemat standardu opisu poszczególnych haseł w *Informatorze* oraz trzynastopunktowy wykaz aktotwórców, służący jako punkt

¹⁹ *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 roku)*, red. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, Warszawa 2009.

Okladka *Informatora o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej*

wyjścia do porządkowania opracowywanych haseł. Z perspektywy czasu można ocenić, że był to pierwszy ogólnopolski projekt naukowy zrealizowany w archiwum IPN. W pracach nad nim, na różnych etapach, uczestniczyło w sumie 58 archiwistów z całego kraju. Efektem była publikacja, która w swojej warstwie merytorycznej objęła wszystkie archiwalia, niezależnie od stopnia ich opracowania. Dzięki temu możliwa stała się prezentacja realnego stanu zasobu archiwalnego Instytutu. Konstrukcja i zawartość *Informatora* okazały się też pierwszą próbą zdefiniowania całej struktury zasobu archiwalnego IPN.

Po raz pierwszy książka została publicznie zaprezentowana 1 października 2009 r. w archiwach IPN przy ul. Kłobuckiej 21 w Warszawie podczas specjalnej konferencji prasowej dotyczącej działalności archiwalnej IPN²⁰.

III. „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”

W 2006 r. kierownictwo BUiAD przeforsowało pomysł powołania do życia czasopisma, które prezentowałoby dokonania naukowe i organizacyjne pionu archiwalnego. Prace nad koncepcją periodyku prowadzone były w WBAiEŻ. W czerwcu 2007 r. prezes IPN zaakceptował skład redakcji i dokładnie rok później ukazał się pierwszy numer nowego pisma naukowego zatytułowanego „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”. Na jego łamach prezentowane są zagadnienia dotyczące szeroko rozumianej archiwistyki, ale w kontekście funkcjonowania archiwum IPN i charakteru zgromadzonego w nim zasobu. W piśmie publikowane są także informacje na temat różnych aspektów aktywności archiwum Instytutu. Ważne miejsce zajmuje też popularyzacja zgromadzonego zasobu poprzez krytyczne omówienia oraz edycje najciekawszych dokumentów archiwalnych. Konstrukcja czasopisma oparta jest na następujących stałych działach: „Archiwum”, „Zasób archiwalny”, „Dokumenty”, „Varia”, „Recenzje” i „Kronika”. Nie wyklucza to jednak tworzenia

²⁰ *Kronika. 10 lat IPN*, red. D. Koczwańska-Kalita, Warszawa 2010, s. 331.

specjalnych działów tematycznych – w tomie drugim był to na przykład dział „Dźwięk i obraz”, gdzie zamieszczono cztery artykuły dotyczące materiałów audiowizualnych.

W latach 2008–2010 ukazały się trzy tomy periodyku, w których opublikowano 55 tekstów²¹. Zauważalny jest niedostatek autorów spoza IPN – w trzech tomach zamieszczono jedynie dwa takie materiały. Nierównomiernie także rozkładała się aktywność na łamach pisma pracowników poszczególnych oddziałowych biur²².

IV. Konferencje, sesje, warsztaty

Inicjatywą przynoszącą wymierne efekty naukowe była organizacja spotkań naukowych i szkoleniowych poświęconych działalności archiwum IPN i zgromadzonym w nim dokumentom. Dzięki temu archiwiści mieli możliwość wymiany doświadczeń i poglądów w sprawach dotyczących organizacji, funkcjonowania i zasobu archiwum IPN; prezentowali wyniki własnych badań naukowych i uczestniczyli w stale aktualnej dyskusji na temat teorii i metodyki archiwalnej oraz specyfiki zasobu archiwalnego IPN. W latach 2000–2010 pion archiwalny zorganizował dziewięć takich konferencji.

Pierwsza odbyła się już 22–23 października 2003 r. podczas spotkania kadry kierowniczej archiwum IPN w Białowieży. Pracownicy OBUiAD w Białymstoku przedstawili wówczas sześć referatów, które podejmowały m.in. zagadnienia dotyczące postępowania z aktami: Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Białymstoku, Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w latach 1944–1954, Wojskowego Sądu Rejonowego w Olsztynie, a także problemy przekazywania materiałów do archiwum zakładowego, konserwacji dokumentów i tworzenia archiwalnych baz danych w środowisku MS Access. Materiały pokonferencyjne zostały wydane drukiem w 2005 r. przez Oddział IPN w Białymstoku²³.

W następnym roku konferencję, tym razem już o charakterze ogólnopolskim, zorganizowało BUiAD. Odbyła się ona 21 kwietnia 2004 r. w Warszawie pt. „Z Archiwum IPN...”. Wygłoszono na niej 10 referatów podejmujących zagadnienia aktoznawcze i źródłoznawcze. Zaprezentowano m.in. charakterystykę zasobu archiwalnego IPN, pomoce ewidencyjne i kartoteki SB, przydatność archiwaliów IPN do badań nad środowiskiem akademickim Wrocławia, zasady udostępniania dokumentów, organizację Wydziału „C” KW MO w Białymstoku, brakowanie i niszczenie akt organów bezpieczeństwa państwa w latach 1954–1990, konspiracyjne organizacje antykomunistyczne w świetle materiałów archiwalnych z zasobu Oddziału IPN w Poznaniu oraz materiały dotyczące opozycji lat siedemdziesiątych na Lubelszczyźnie zgromadzone w Oddziale IPN w Lublinie. Konferencji towarzyszyła projekcja filmu propagandowo-instruktażowego SB pt. „Sami o sobie. Kulisy pracy operacyjnej Biura Obserwacji SB” oraz okolicznościowa wystawa prezentująca wybrane dokumenty archiwalne ze zbiorów BUiAD w Warszawie. Referaty zostały wydane drukiem w 2005 r. w mało reprezentacyjnej serii wydawniczej IPN zatytułowanej „Materiały pomocnicze Biura Edukacji Publicznej IPN”, choć już od 2002 r. Instytut wydawał publikacje w serii „Konferencje”²⁴.

²¹ „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”, t. 1 (Warszawa 2008), t. 2 (Warszawa 2009), t. 3 (Warszawa 2010).

²² Na przykład archiwiści z OBUiAD w Białymstoku i OBUiAD w Warszawie nie opublikowali w latach 2008–2010 w „Przeglądzie” żadnego tekstu.

²³ *Opracowanie i konserwacja zasobu archiwalnego. Materiały z konferencji archiwalnej w białostockim Oddziale IPN. Białowieża 22–23 października 2003 r.*, red. E. Korneluk, Białystok 2005.

²⁴ *Z archiwum IPN*, t. 1, red. B. Gronek, Warszawa 2005.

Kolejną konferencję we współpracy z BUiAD zorganizowało OBUiAD we Wrocławiu w dniach 17–19 listopada 2004 r. w Szklarskiej Porębie. Przygotowanych zostało na nią 10 referatów. Dotyczyły one m.in. charakterystyki akt z zasobu archiwum Oddziału IPN we Wrocławiu, procesu gromadzenia archiwaliów, wydawania i przyjmowania wniosków o udostępnienie dokumentów i problemu wykorzystania materiałów archiwalnych IPN w śledztwach OKŚZpNP we Wrocławiu. Materiały pokonferencyjne ukazały się drukiem w 2005 r. w serii zatytułowanej tym razem „Materiały pomocnicze IPN”²⁵.

Czwarte spotkanie naukowe archiwistów IPN zostało zorganizowane przez OBUiAD w Poznaniu. Odbyło się ono 20 kwietnia 2005 r. w siedzibie poznańskiego Oddziału IPN. Tematem konferencji była „Wielkopolska w dokumentach aparatu represji – prezentacja materiałów archiwalnych zgromadzonych w Oddziałowym Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Poznaniu”. Archiwiści przedstawili osiem referatów omawiających zasób archiwalny Oddziału IPN w Poznaniu. Wystąpienia dotyczyły m.in.: dokumentacji Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu, akt wojskowego wymiaru sprawiedliwości, materiałów okręgowych komisji badania zbrodni przeciwko narodowi polskiemu w Poznaniu, Szczecinie i Zielonej Górze oraz kartotek SB. Omówiono także przykładową sprawę obiektową o kryptonimie „Collegium” prowadzoną przez poznańską Służbę Bezpieczeństwa na środowisko Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Konferencji towarzyszyła wystawa archiwalna prezentująca wybrane dokumenty z zasobu Oddziału IPN w Poznaniu²⁶.

Naukowym podsumowaniem pięciu lat działalności archiwum IPN była zorganizowana kilka miesięcy później (9–10 listopada 2005 r.) przez OBUiAD w Łodzi ogólnopolska konferencja metodyczno archiwalna pt. „Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – bilans dotychczasowych dokonań”. Pierwszy dzień konferencji odbywał się w ramach warsztatów archiwalnych, w których wzięli udział pracownicy pionu archiwalnego reprezentujący BUiAD w Warszawie oraz wszystkie oddziały terenowe. Warsztaty podzielono na dwa bloki tematyczne. Część pierwsza poświęcona była teorii i metodyce archiwalnej (wygłoszono podczas niej siedem referatów). Druga część warsztatów archiwalnych dotyczyła problematyki związanej z szeroko rozumianą informacją naukową (w trakcie jej trwania zaprezentowano pięć referatów). W drugim dniu konferencji odbyła się sesja popularnonaukowa pt. „Historia i «teczki»”. Pracownicy pionu archiwalnego podejmowali zagadnienia dotyczące m.in. charakteru i specyfiki zgromadzonego przez IPN zasobu oraz jego przydatności do badań nad najnowszą historią Polski. Wygłoszono wówczas siedem referatów. Konferencji towarzyszyła także wystawa archiwalna przygotowana przez pracowników OBUiAD w Łodzi, która prezentowała różnorodność zasobu archiwalnego Instytutu i jego znaczenie w badaniach nad najnowszą historią Polski. Była to największa konferencja zorganizowana w ramach pionu archiwalnego Instytutu w omawianym okresie. Sprawozdanie z niej zostało opublikowane w „Dziejach Najnowszych”²⁷, a referaty zamieszczono w książce – *W kręgu „teczek”. Z badań nad funkcjami i zasobem archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, którą wydał drukiem w 2006 r. Oddział IPN w Łodzi we współpracy z Wydawnictwem Adam Marszałek z Torunia²⁸.

²⁵ *Z archiwum IPN*, t. 2, red. L. Smółka, Warszawa–Wrocław 2005.

²⁶ Zob. http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/695/467/Wielkopolska_w_dokumentach_aparatu_represji_prezentacja_materiałow_archiwalnych.html, 6 VI 2011 r.

²⁷ J. Bednarek, *Sprawozdanie z konferencji naukowej „Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – bilans dotychczasowych dokonań”*. Łódź, 9–10 listopada 2005 r., „Dzieje Najnowsze” 2006, R. XXXVIII, nr 2, s. 250–254.

²⁸ *W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź–Toruń 2006.

Specjalistyczny charakter miała konferencja pt. „Fotografia w nowoczesnym archiwum”, która odbyła się 27 października 2008 r. (Światowy Dzień Dziedzictwa Audiowizualnego) w Warszawie. Organizatorem spotkania była Sekcja Opracowywania Dokumentacji Audio-wizualnej w Wydziale Gromadzenia, Opracowywania i Obsługi Magazynów BUiAD w Warszawie. Celem konferencji była prezentacja różnych aspektów cyfrowego opracowania fotografii w nowoczesnym archiwum i przedyskutowanie problemów związanych z tym procesem. Podczas konferencji wygłoszono sześć referatów. Trzy z nich zostały później zamieszczone w tomie drugim „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”²⁹.

Z kolei problematyce brakowania i niszczenia dokumentów SB poświęcona została konferencja zorganizowana przez OBUiAD we Wrocławiu w dniu 1 grudnia 2008 r. w audytorium Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Odbywała się pt. „«Dokumenty zniszczyć...!» Proces niszczenia dokumentacji Służby Bezpieczeństwa PRL w latach 1989–1990”. Podczas obrad archiwisci BUiAD w Warszawie oraz OBUiAD we Wrocławiu, Poznaniu, Krakowie, Rzeszowie i Łodzi omówili proces oraz zakres niszczenia dokumentów bezpieki na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Wygłoszono w sumie 13 referatów. Szczegółowe sprawozdanie z konferencji zostało opublikowane w tomie drugim „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”³⁰.

W 2009 r., po czterech latach przerwy, zorganizowana została kolejna konferencja szkoleniowa pionu archiwalnego. Przygotował ją Wydział Badań Archiwalnych i Edycji Źródeł BUiAD w Warszawie we współpracy z OBUiAD w Łodzi. Odbywała się w dniach 25–26 maja 2009 r. w Łodzi. W jej trakcie podsumowano realizację przez archiwum Instytutu ustawowych zadań w latach 2006–2008, starano się określić główne kierunki działań na lata 2009–2010 oraz omówiono kwestie metodyczne związane z funkcjonowaniem Biura „C” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Podczas konferencji zaprezentowano 15 referatów w podziale na dwie sesje: „Funkcjonowanie archiwum IPN. Wybrane problemy” oraz „Archiwa cywilnych organów bezpieczeństwa państwa. Wybrane problemy”³¹.

Następna ogólnopolska konferencja szkoleniowa pionu archiwalnego IPN odbyła się w Komornikach w dniach 31 maja – 2 czerwca 2010 r. i została zorganizowana przez Oddział IPN w Poznaniu. W jej trakcie dyskutowano o szeroko rozumianej informacji naukowej, o stanie opracowania zasobu archiwalnego IPN i o znaczeniu materiałów zgromadzonych w Instytucie dla badań naukowych. Zagadnienia te były szczegółowo rozwijane w 13 wygłoszonych referatach. Zapisem tej ciekawej dyskusji jest publikacja wydana przez Oddział IPN w Poznaniu w 2010 r. pt. *Wartość naukowa i stan opracowania zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej*³².

²⁹ T. Stempowski, K. Ślusarski, *Zasób fotograficzny Instytutu Pamięci Narodowej i jego cechy specyficzne*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 159–193; P. Chojnacki, R. Morawski, *Digitalizacja i opracowanie fotografii z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej w systemie „ZEUS”*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 195–206; S. Oberhack, *Dokumentacja audiowizualna w zasobie archiwalnym Urzędu Pełnomocnika Federalnego do spraw Dokumentów Służby Bezpieczeństwa Państwowego byłej NRD (BstU). Zarys problematyki*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 239–250.

³⁰ R. Reczek, *Konferencja „«Dokumenty zniszczyć...!» Proces niszczenia dokumentacji Służby Bezpieczeństwa PRL w latach 1989–1990”*. Wrocław, 1 grudnia 2008 r., „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 418–422.

³¹ Zob. http://www.ipn.gov.pl/porta1/pl/2/9808/Konferencja_szkoleniowometodyczna_pionu_archiwalnego_IPN_Lodz_2526_maja_2009.html, 6 VI 2011 r.

³² *Wartość naukowa i stan opracowania zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej*, red. R. Kościński, R. Leśkiewicz, Poznań–Warszawa 2010.

W tym samym roku miała miejsce kolejna konferencja zorganizowana w przypadającym na 27 października Światowym Dniu Dziedzictwa Audiowizualnego. Podobnie jak w 2008 r. zorganizowała ją Sekcja Opracowywania Dokumentacji Audiowizualnej w Wydziale Gromadzenia, Opracowywania i Obsługi Magazynów BUiAD w Warszawie. Spotkanie pt. „Opracowanie fotografii w dobie digitalizacji” posłużyło wymianie doświadczeń i rozważań nad problemami cyfrowego opracowania zdjęć archiwalnych i wprowadzenia ich do przestrzeni publicznej. Co ważne, uczestniczyli w nim przedstawiciele różnych archiwów, ośrodków muzealnych i instytutów badawczych (m.in. Narodowego Archiwum Cyfrowego, Muzeum Narodowego w Warszawie, Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, Muzeum Powstania Warszawskiego i Fundacji Ośrodka „Karta”)³³.

Obraz aktywności archiwistów na polu spotkań naukowych byłby niepełny, gdyby nie wspomnieć przynajmniej, że brali oni także udział jako referenci w wielu konferencjach i sesjach naukowych organizowanych przez BEP, ośrodki akademickie i inne instytucje. Występowali z odczytami i referatami podczas spotkań klubów historycznych im. Stefana „Grota” Roweckiego, a także z prelekcjami na temat działalności archiwalnej IPN podczas spotkań z młodzieżą szkolną lub tzw. lekcji archiwalnych.

V. Współpraca międzynarodowa

a) współpraca z archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy

Od 2001 r. archiwum IPN współpracuje z Wydzielonym Państwowym Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w zakresie prac archiwalno-historycznych. Kooperacja została rozpoczęta na mocy porozumienia z 27 września 2001 r. zawartego w tej sprawie między ministrem spraw wewnętrznych i administracji Markiem Biernackim a ówczesnym prezesem IPN prof. Leonem Kieresem. Obydwie strony, mając na uwadze dążenia do poszerzenia wiedzy historycznej z obszaru najnowszych dziejów Polski, a w szczególności tragicznych losów Polaków w latach 1939–1956 na terenach byłego ZSRR, postanowiły współdziałać w zakresie pozyskiwania, opracowywania i publikacji dokumentów archiwalnych dotyczących represjonowanych obywateli polskich. Należy zaznaczyć, że porozumienie było rozszerzeniem współpracy archiwalno-historycznej prowadzonej przez Centralne Archiwum MSWiA i Główny Zarząd Archiwów przy Gabinecie Ministra Ukrainy, którą rozpoczęto już w 1996 r. Na podstawie zawartych porozumień została utworzona polsko-ukraińska grupa robocza, w skład której weszli pracownicy archiwum IPN, archiwum SBU, Ukraińskiej Akademii Nauk oraz MSWiA³⁴.

Efektom pracy naukowej grupy są dwujęzyczne (polsko-ukraińskie) publikacje wydawnictw źródłowych w serii „Polska i Ukraina w latach trzydziestych – czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych”. Na podkreślenie zasługuje fakt, że jest to jedyna seria wydawnicza w IPN, którą przygotowuje i nadzoruje merytorycznie BUiAD (od 2007 r. WBAiEŻ). W latach 2000–2010 z logo IPN ukazało się siedem wydawnictw tej serii³⁵.

³³ Zob. http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/2/14124/Konferencja_naukowa_Opracowanie_fotografii_w_dobie_digitalizacji__Warszawa_27_pa.html, 6 VI 2011 r.

³⁴ Podstawowe informacje o działalności grupy roboczej można znaleźć w broszurze wydanej przez IPN z okazji piętnastolecia polsko-ukraińskiej współpracy archiwalno-historycznej. Zob. *Polska i Ukraina w latach trzydziestych-czterdziestych XX wieku. 15 lat współpracy archiwalno-historycznej*, oprac. M. Majewski, Warszawa 2011.

³⁵ *Polskie podziemie 1939–1941...; Polacy i Ukraińcy pomiędzy dwoma systemami totalitarnymi...; Akcja „Wisła” 1947*, oprac. zbiorowe, Warszawa–Kijów 2006; *Operacja „Sejm” 1944–1946*, oprac. zbiorowe,

Tomy wydane przez archiwum IPN w ramach serii „Polska i Ukraina w latach trzydziestych – czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych”

Tradycją jest, że książki wydane w polsko-ukraińskiej serii są publicznie prezentowane w Polsce i na Ukrainie, często z udziałem przedstawicielstw dyplomatycznych, władz państwowych i oczywiście naukowców. Ze szczególnym uznaniem historyków przyjęta została publikacja tomu poświęconego Wielkiemu Głodowi. W jej promocji w listopadzie 2009 r. w Kijowie uczestniczył prezydent Ukrainy Wiktor Juszczenko, promowana była też m.in. w Monachium i Paryżu. Dodatkowo wersja anglojęzyczna książki została zaprezentowana w listopadzie 2010 r. na Uniwersytecie Toronto w Kanadzie³⁶.

b) współpraca archiwalno-historyczna z archiwum FSB Federacji Rosyjskiej

Tak jak w przypadku archiwum SB Ukrainy, od 2001 r. archiwum IPN współpracowało z archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej w zakresie prac archiwalno-historycznych. Kooperacja rozpoczęła się na mocy porozumienia z 27 września 2001 r. zawartego w tej sprawie między ministrem spraw wewnętrznych i administracji Markiem Biernackim oraz prezesem IPN prof. Leonem Kiereselem.

Pierwsze spotkanie polsko-rosyjskiej grupy roboczej miało miejsce jesienią 2000 r. w Moskwie. Ostatnie w omawianym okresie odbyły się w marcu i czerwcu 2007 r. W efekcie praca archiwistów BUiAD i archiwistów z FSB przyniosła trzy publikacje wydane w językach polskim i rosyjskim³⁷.

Warszawa–Kijów 2007; *Wielki Głód na Ukrainie 1932–1933*, oprac. zbiorowe, Warszawa–Kijów 2008; *Holodomor. The Great Famine in Ukraine 1932–1933*, oprac. zbiorowe, Warsaw–Kiev 2009; *Wielki Terror: operacja polska 1937–1938*, oprac. zbiorowe, Warszawa–Kijów 2010.

³⁶ *Polska i Ukraina w latach trzydziestych-czterdziestych XX wieku. 15 lat współpracy...*, s. 11–15.

³⁷ *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w l. 1939–1941*, oprac. zbiorowe, t. 1–2, Warszawa–Moskwa 2001; *Deportacje obywateli polskich...; Powstanie Warszawskie 1944 w dokumentach z archiwów służb specjalnych*, oprac. zbiorowe, Warszawa–Moskwa 2007.

W planach wydawniczych na rok 2008 było przygotowanie tomu źródeł dotyczącego Polskiej Organizacji Wojskowej w latach 1914–1921. Pracownicy WBAiEŻ przeprowadzili kwerendę w archiwach polskich, typując i gromadząc dokumenty do publikacji. Z kolei strona rosyjska zobowiązała się przeprowadzić kwerendę w archiwum FSB. Z przyczyn niezależnych od Instytutu Rosjanie nie przekazali na potrzeby wydawnictwa oczekiwanych dokumentów. Konsekwencją było zawieszenie w 2008 r. dalszej współpracy między stronami³⁸.

c) współpraca z innymi instytucjami zagranicznymi

W ostatnich kilku latach archiwum IPN zostało włączone w wiele innych przedsięwzięć o charakterze międzynarodowym. Przede wszystkim trzeba tu wyszczególnić kontakty, wymianę dokumentów i współpracę archiwalną ze Studium Polski Podziemnej w Londynie, Instytutem Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Urzędem Pełnomocnika Federalnego do spraw Dokumentów Służby Bezpieczeństwa byłej NRD (BStU), Instytutem Ścigania Zbrodni Komunistycznych w Rumunii (IICCR), Krajową Radą Badań Archiwów Securitate w Rumunii (CNSAS), Stowarzyszeniem Memoriału Rewolucji 16–22 grudnia 1989 w Timișoara, Międzynarodową Służbą Poszukiwawczą w Bad Arolsen, Instytutem Yad Vashem w Jerozolimie, Centrum Badania Eksterminacji i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy, Litewskim Archiwum Specjalnym oraz Instytutem Józefa Piłsudskiego w Ameryce.

Archiwum IPN aktywnie włączyło się także w działalność Europejskiej Sieci Instytucji Archiwalnych Zajmujących się Aktami Tajnych Służb, która od grudnia 2008 r. skupia instytucje posiadające materiały komunistycznych organów bezpieczeństwa z Bułgarii, Czech, Niemiec, Węgier, Rumunii, Słowacji i Polski³⁹. Pracownicy BUiAD przygotowali w związku z polskim przewodnictwem tej sieci w 2010 r. specjalną polsko-angielską plenerową wystawę archiwalną pt. „...A akta zniszczyć. Archiwa komunistycznego aparatu represji w Polsce i innych krajach Europy”⁴⁰.

VI. Zespół metodyczny

Trudno nazwać satysfakcjonującą naukową dyskusję w IPN w zakresie metodyki archiwalnej. Dopiero w 2004 r. kierownictwo BUiAD, pod wpływem prac zespołu roboczego do spraw opracowania koncepcji wykorzystania narzędzi informatycznych w zarządzaniu zasobem archiwalnym IPN, uznało za słuszne rozpoczęcie działań zmierzających do rozpoznania struktury zasobu archiwalnego. Zrodził się pomysł powołania w IPN zespołu metodycznego, który określiłby podstawowe zasady opracowania zgromadzonych archiwaliów. W tym samym roku BUiAD i OBUiAD zostały zobowiązane do przygotowania roboczych

³⁸ *Informacja o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w okresie 1 stycznia 2008 r. – 31 grudnia 2008 r.*, Warszawa 2009, s. 98.

³⁹ Sieć tworzą następujące instytucje: Komisja ds. Odtajniania Dokumentów oraz Ujawniania Powiązań z byłymi Organami Bezpieczeństwa Państwa i Wywiadu (Bułgaria), Instytut Badania Reżimów Totalitarnych i Archiwum Służb Bezpieczeństwa (Czechy), Federalny Urząd ds. Dokumentów Służby Bezpieczeństwa byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej (Niemcy), Krajowa Rada ds. Badań Archiwów Securitate (Rumunia), Instytut Pamięci Narodu (Słowacja), Archiwum Historyczne Węgierskich Służb Bezpieczeństwa Narodowego (Węgry) oraz polski Instytut Pamięci Narodowej. Szerzej na temat zob. *Europejska Sieć Instytucji Archiwalnych Zajmujących się Aktami Tajnych Służb. Dokument omawiający ich podstawy prawne, struktury i działania*, Warszawa 2010 (jest to polskie wydanie opracowania opublikowanego w Berlinie w 2009 r. przez Federalny Urząd ds. Dokumentów Służby Bezpieczeństwa byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej).

⁴⁰ Zob. „...A akta zniszczyć. Archiwa komunistycznego aparatu represji w Polsce i innych krajach Europy”. *Katalog wystawy*, Warszawa 2010.

„wykazów zespołów archiwalnych” przejętych do ich zasobów. W czerwcu 2005 r. prezes IPN powołał dziewięcioosobowy zespół metodyczny złożony z pracowników pionu archiwalnego Instytutu. W październiku 2005 r. zespół dokonał analizy opracowanych w 2004 r. wykazów, nie rozstrzygając jednak problemów metodycznych dotyczących wyodrębniania zespołów. W marcu 2006 r. wznowiono prace zespołu metodycznego w nowym składzie personalnym, ale w efekcie niewyjaśnionych kwestii formalnych związanych z kompetencjami i umocowaniem prawnym, przestał on funkcjonować już w czerwcu 2006 r.⁴¹

Po dwóch latach ponownie powrócono do idei utworzenia zespołu metodycznego. W dalszym ciągu wymagało analizy i rozwiązania wiele problemów dotyczących zasad opracowania materiałów archiwalnych, a zwłaszcza sposobu wdrażania technologii informatycznej w zakresie metodyki prac archiwalnych w IPN. Nowy zespół metodyczny został powołany przez prezesa IPN w marcu 2008 r. Do końca 2010 r. odbył siedem posiedzeń (trzy w 2008 r. i po dwa w 2009 i 2010 r.). Przedmiotem prac zespołu były m.in. następujące zagadnienia: a) konstrukcja informatora o zasobie archiwalnym, b) budowa i działanie zintegrowanego systemu informacji archiwalnej IPN, c) struktura zasobu archiwalnego IPN, d) postępowanie o udzielenie zamówienia publicznego prowadzonego w trybie dialogu konkurencyjnego na system informatyczny „Cyfrowe Archiwum”, e) sprawa dyslokacji akt postępowań prokuratorskich i sądowych prowadzonych w trybie tzw. dekretu sierpniowego przekazanych do zasobu archiwalnego BUiAD przez b. Główną Komisję Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, f) omówienie problemów związanych z przygotowywaniem inwentarzy archiwalnych zespołów WUSW.

VII. Przykłady naukowego i społecznego oddźwięku wydawnictw archiwum IPN

Prace naukowe opublikowane przez pion archiwalny w omawianym okresie wywoływały zarówno merytoryczną dyskusję naukową, jak i były elementem sporów ideologicznych, a nawet sądowych. Oto kilka charakterystycznych przykładów takiej recepcji.

O wydawnictwach IPN dotyczących problematyki typowo archiwalnej pisano głównie na łamach obecnie najpopularniejszego specjalistycznego czasopisma archiwalnego – „Archiwisty Polskiego”. Przynajmniej w numerze pierwszym z 2010 r. zamieszczona została dziesięciostronicowa recenzja *Informatora o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej*, którą przygotowała dr Anna Laszuk z Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Szczegółowo omówiła w niej strukturę i zawartość wydawnictwa, podkreślając wielokrotnie jego bogactwo informacyjne. Najwięcej krytycznych uwag poczyniła w odniesieniu do indeksu przedmiotowego, sugerując, że powinien być on inaczej zbudowany i mieć inną zawartość. Chwaliła z kolei za przygotowanie publikacji w zgodzie z obowiązującą teorią i metodyką archiwalną oraz zaleceniami naczelnego dyrektora archiwów państwowych z 2000 r. dotyczącymi opracowania informatorów o zasobie archiwalnym⁴².

Ponadto w „Archiwście Polskim” w 2007 r. prof. Wanda Krystyna Roman z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zamieściła recenzję publikacji *W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej* wydanej przez

⁴¹ AZ IPN, Przepisy własne 2004, sygn. 387/17, Pismo zastępcy dyrektora BUiAD do naczelników OBUiAD z 10 III 2004 r., k. 1–2; AZ IPN, Komisje stałe własne, Zespół Metodyczny 2005, sygn. 610/1, Protokół posiedzenia zespołu metodycznego 21 X 2005 r., k. 161–163; Pismo dyrektora Biura Prawnego do zastępcy dyrektora BUiAD z 23 V 2006 r., znak: BPII-0240-27/06.

⁴² *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 r.)*, red. naukowa Jerzy Bednarek, Rafał Leśkiewicz, Warszawa 2009, ss. 1247, s. nlb z ilustracjami (rec. A. Laszuk), „Archiwista Polski” 2010, nr 1, s. 67–77.

Oddział IPN w Łodzi⁴³. Ta sama publikacja była przedmiotem recenzji pióra prof. Alicji Kuleckiej z Uniwersytetu Warszawskiego zamieszczonej w tomie 110 „Archeionu” – periodyku wydawanego przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych⁴⁴. Można także dodać, że w 2009 r. w „Archiwście Polskim” dr Robert Degen z UMK w Toruniu omówił tom pierwszy „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”⁴⁵.

Doceniony został także poziom publikacji źródłowej pt. *Powstanie Warszawskie 1944 w dokumentach z archiwów służb specjalnych*, przygotowanej przez BUiAD w Warszawie we współpracy z archiwum FSB w Moskwie. Książka w październiku 2008 r. została wyróżniona w kategorii najlepsze Varsaviana lat 2007–2008 przez Towarzystwo Miłośników Historii oraz Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy.

Jak wspomniano wyżej, książki wydane przez pion archiwalny IPN wzbudzały też emocje zgoła inne niż naukowe. Jedną z publikacji stała się powodem do wytoczenia IPN procesu sądowego. W książce *Marzec 1968 w dokumentach MSW* (t. 1)⁴⁶ przygotowanej w 2008 r. przez pracowników Wydziału Badań Archiwalnych i Edycji Źródeł znalazł się ogólny przypis, w którym autorzy podali, że komunista Ozjasz Szechter – ojciec Adama Michnika – był skazany w 1934 r. za szpiegostwo na rzecz ZSRR. Redaktor „Gazety Wyborczej” uznał, że godzi to w jego prawo do kultywowania pamięci ojca, którego skazano nie za szpiegostwo, ale za działalność w Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy i „próbę zmiany przemocą ustroju Państwa Polskiego”. W efekcie pozwał on IPN o ochronę dóbr osobistych, jakimi jest dobra pamięć o bliskich. W pierwszym rozstrzygnięciu sporu Sąd Okręgowy w Warszawie w marcu 2009 r. oddalił pozew i stwierdził, że nie doszło do naruszenia dóbr Michnika, gdyż nie dowiódł on, by podanie przez IPN informacji o prawdziwym wyroku wywołałoby „dużo korzystniejszy odbiór społeczny” niż wiadomość o skazaniu za szpiegostwo. W listopadzie 2009 r. Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał to rozumowanie za błędne, oceniając, że „rzetelność badawcza nakazywała Instytutowi być ścisłym”. Sędzia uzasadniał wówczas, że doszło do zafałszowania pamięci o osobie zmarłej. „Podanie, że ktoś skazany został za szpiegostwo, to poważne stygmatyzowanie tej osoby. Ojciec powoda skazany został za przynależność do partii komunistycznej” – orzekł sędzia. W efekcie IPN musiał opublikować oświadczenia z przeprosinami na swojej stronie internetowej oraz w sobotniej „Rzeczpospolitej”⁴⁷.

Ciekawym przypadkiem była też sprawa związana z zamieszczeniem w 2008 r. przez łódzkich archiwistów w książce pt. *Stan wojenny w regionie łódzkim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*⁴⁸ informacji o agenturalnej przeszłości Pawła Lipskiego – znanego w Łodzi byłego opozycjonisty i działacza Unii Wolności, a w 2008 r. komendanta Straży

⁴³ W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, pod redakcją Jerzego Bednarka i Pawła Perzyny, wyd. Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Łódź–Toruń 2006, ss. 370 (rec. W.K. Roman), „Archiwista Polski” 2007, nr 1, s. 93–98.

⁴⁴ W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Toruń 2006, ss. 370 (rec. A. Kulecka), „Archeion” 2010, t. 110, s. 182–187.

⁴⁵ R. Degen, *Przegląd piśmiennictwa archiwistycznego*, „Archiwista Polski” 2009, nr 1, s. 55–64.

⁴⁶ *Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 1: *Niepokorni*, red. nauk. F. Dąbrowski, P. Gontarczyk, P. Tomasiak, Warszawa 2008.

⁴⁷ *Ruszył proces Michnik–IPN*, <http://www.rp.pl/artukul/229568.html?print=tak>, 6 VI 2011 r.; *IPN ma przeprosić Adama Michnika*, http://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/372526,ipn_ma_przeprosic_adama_michnika.html, 6 VI 2011 r.

⁴⁸ *Stan wojenny w regionie łódzkim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, oprac. M. Kopczyński, R. Raibiega, Warszawa–Łódź 2008.

Miejskiej. Zawrzało nie tylko w Urzędzie Miasta, lecz także w łódzkim Oddziale IPN. Ówczesny naczelnik OBEP w Łodzi dr Sławomir M. Nowinowski przesłał do „Gazety Wyborczej” list skierowany do Marka Edelmana, który wcześniej stanął w obronie Lipskiego. W emocjonalny sposób odciął się od publikacji wydanej z logo IPN i zarzucił autorom nieuczciwość i złą wolę. Dodał też, że archiwiści nie zasługują na miano historyków i są jedy - nie kustoszami „administracyjnych, partyjnych czy też esbeckich papierów”⁴⁹. Sam Lipski w marcu 2009 r. złożył dobrowolnie oświadczenie lustracyjne. Na początku 2011 r. razem z zebraniem materiałem dowodowym zostało ono skierowane do sądu przez prokuratora Biura Lustracyjnego z Łodzi jako niezgodne z prawdą. Lipski wycofał wówczas z sądu swój wniosek o autolustrację, twierdząc, że po odejściu ze stanowiska komendanta Straży Miejskiej nie jest już osobą publiczną⁵⁰.

Wreszcie można przypomnieć o kilkudniowym zamieszczeniu politycznym, jakie wywołała w grudniu 2008 r. publikacja Piotra Byszewskiego z WBAiEŻ o organizacji „Ruch”⁵¹. W parlamencie podczas debaty nad odwołaniem marszałka sejmu prezes PiS Jarosław Kaczyński oskarżył Stefana Niesiołowskiego o ujawnienie podczas śledztwa innych członków organizacji, co miały potwierdzać protokoły przesłuchań Niesiołowskiego zamieszczone w publikacji. IPN bombardowany przez dziennikarzy i media odmówił komentarza w sprawie, a Stefan Niesiołowski z początkiem 2009 r. wytoczył proces Warszawskiej Prowinjii Redemptorystów – wydawcy Radia Maryja – za audycję, podczas której analizowano jego zeznania ze śledztwa zamieszczone w książce⁵².

VIII. Podsumowanie

W zdecydowanej większości problematyka badawcza podejmowana przez archiwistów IPN jest wypadkową ich indywidualnych zainteresowań naukowych, nierzadko związanych z przygotowaniem rozpraw doktorskich i habilitacyjnych. Z tego powodu nie ma konieczności, aby całą aktywność archiwistów IPN na polu nauki ograniczyć do ram określonej polityki badawczej, która byłaby centralnie planowana i sterowana przez kierownictwo BUiAD. Są jednak obszary badawcze, które z powodzeniem można realizować na zasadach projektów ogólnopolskich, dają bowiem możliwości poprawienia jakości pracy archiwum. Przyjrzyjmy się im pokrótce.

Na samym początku należy stwierdzić, że według jednolitych – przyjętych w całym IPN – zasad powinno odbywać się przygotowywanie inwentarzy archiwalnych zespołów i zbiorów. Wymaga to w tym przypadku oczywiście wypracowania jednego stanowiska przez zespół metodyczny, a później akceptacji Rady Instytutu. Nie przesądzając przyszłych ustaleń, można jednak już dziś z pełną odpowiedzialnością stwierdzić, że publikacja inwentarzy drukiem w formie opasłych tomów liczących po kilka tysięcy stron i zawierających dane o milionach jednostek archiwalnych będzie marnotrawieniem czasu i pieniędzy. W nowo - czesnym archiwum dostęp do informacji archiwalnej powinien być szybki i precyzyjny. Czy zapewni go regał w czytelni z kilkudziesięcioma tomami inwentarzy archiwalnych? Kilkanaście lat działalności archiwum IPN to wystarczający okres na znalezienie odpowie-

⁴⁹ S.M. Nowinowski, *List do Marka Edelmana*, http://wyborcza.pl/1,76842,6193313,List_do_Marka_Edelmana.html, 6 VI 2011 r.

⁵⁰ J. Leszczyńska, *Komendant chciał mieć spokój*, „Dziennik Łódzki”, 13 V 2011, s. 16.

⁵¹ *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „Ruch”*, oprac. P. Byszewski, Warszawa 2008.

⁵² *Przegląd mediów – 6–8 grudnia 2008 r.*, http://www.ipn.gov.pl/porta1/pl/18/8552/PRZEGLAD_MEDIOW__68_grudnia_2008_r.html, 6 VI 2011 r.; *Rydyk musi zapłacić Niesiołowskiemu 10 tysięcy złotych*, http://www.wprost.pl/ar/198305/Rydyk_musi_zaplacic-Niesiolowskiemu_10-tysiecy-zlotych/, 6 VI 2011 r.

dzi na pytania, jakie są preferencje jego użytkowników i potrzeby pracowników (archiwistów) realizujących wpływające do IPN wnioski. Jedynie elektroniczne inwentarze archiwalne (funkcjonujące oddzielnie lub połączone w ramach większej aplikacji) mogą te preferencje w sposób swobodny uwzględniać. Mają też podstawową zaletę w porównaniu do wersji drukowanych – są elastyczne. Oznacza to, że informację cyfrową można poprawiać, przetwarzać, wielokrotnie reprodukować. Zaleta ta jest szczególnie istotna w przypadku archiwum IPN. Przecież jeszcze przez wiele lat będzie trwało porządkowanie w nim materiałów archiwalnych i nadawanie aktom ostatecznego układu w ramach zespołów archiwalnych. Ponadto w dalszym ciągu napływają do zasobu nowe dokumenty, odnajdywane w archiwach wojskowych lub policyjnych. Nierzadko też IPN zwraca akta poprzednim dysponentom, gdy okazuje się, że zostały one zbyt pochopnie lub błędnie przekazane do Instytutu. To naturalny stan rzeczy w „młodym” archiwum, które zbudowano przecież od podstaw.

Ciekawym wyzwaniem intelektualnym byłoby opracowanie, w ramach programu ogólnopolskiego, całej organizacji, struktury i pełnego zakresu kompetencji cywilnych i wojskowych organów bezpieczeństwa państwa – aż do poziomu ich jednostek powiatowych czy też rejonowych. Prowadzenie wówczas studiów wstępnych przy opracowywaniu poszczególnych zespołów archiwalnych byłoby i prostsze, i szybsze. Stworzyłoby to także szansę na ostateczne ujednoczenie nazewnictwa jednostek organizacyjnych oraz struktur aparatu bezpieczeństwa.

W ostatnich kilku latach wyjątkowego znaczenia w pracy archiwum IPN nabrało, a w pewnej mierze stało się nawet jego specjalnością, edytorstwo źródeł historycznych. Do końca 2010 r. archiwiści przygotowali 52 publikacje książkowe o charakterze źródłowym. Należy dodać, że na 48 tomów wydanych w serii centralnej IPN „Dokumenty” 17 zostało przygotowanych wyłącznie przez archiwistów. Stanowi to 35 proc. wszystkich tomów w serii. Warto zadbać, żeby ten potencjał, zresztą najczęściej młodej kadry archiwum, nadal mógł być wykorzystywany w Instytucie.